

УДК 94(=161.1)"1941/1945"
314.151.3-054.7(=161.1)(497.1)"1941/1945"

ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1941–1945.

Мр Алексеј ТИМОФЕЈЕВ
Институт за новију историју Србије

АПСТРАКТ: У раду је на основу архивских извора и аутентичне штампе извршен преглед политичких и друштвених активности у којима су учествовали руски емигранти током Другог светског рата и Грађанског рата у Србији 1941–1945. Руски заштитни корпус и пук „Варјаг” су биле најкрупније руске формације које су чувале немачки окупациони режим и бориле су се са партизанима у Југославији. Осим тога руски емигранти су дали новинарски и сликарски допринос антикомунистичкој и антибританској пропаганди. Не можемо да занемаримо ни личну комуникацију у којој су емигранти ширили своје политичке погледе.

Кључне речи: Други светски рат, руска емиграција, пропаганда, колаборација, Руски заштитни корпус, пук „Варјаг”

После завршетка Првог светског рата у саставу државе под влашћу српске династије Карађорђевића нашла се апсолутна већина српских етничких територија, тако да приоритет нису била спољна освајања, већ унутрашњи проблеми. Краљевина Југославија се 1941. налазила у изузетно тешком положају због неуспешног процеса интеграције више националних делова који су је сачињавали, а и због напетости између Срба као доминирајућег народа и других народа – Хрвата, Македонаца и Албанаца. У периоду између два светска рата југословенска полиција се борила са наоружаним сепаратистима у Македонији, Хрватској и на Косову у исто време када су политичари једва одржавали целовитост државе у политичким

борбама у Скупштини. Најбољи лек за учвршћивање целовитости земље је био економски развој који је пружала неутралним земљама предстојећи светски сукоб. Потребне зарађених земаља за сировинама и посредничким услугама обогатиле су Швајцарску, Шведску и донекле Турску. Неопходно је истакнути да ни нацистичка Немачка ни црвени СССР нису тежили увлачењу Југославије у светски конфликт, оправдано видећи у њој периферију Европе која није имала кључног значаја у будућем сукобу велесила.¹ Немачка је била заинтересована за непрекидну испоруку сировина² и није вршила на Југославију претерани притисак,³ а СССР је објективно оцењивао потенцијал аграрне државе истрошене унутрашњим конфликтима и тежио је да очува неутралност Југославије.⁴ Чак и крајем рата 1944. територија Југославије представљала периферију ратних активности – главнина јединица Црвене армије је прошла североисточним крајевима земље са сразмерно мањим губицима. Београдска операција је била најмање стратегијски офанзивна по томе колики су били губитци Црвене армије.⁵ Циљеви и резултати операције (затварање путева повлачења немачких трупа са Балкана преко Југославије, осигуравање левог крила у офанзиви на Будимпешту и излазак на мађарску границу) не би били стратешки потребни да се Југославија придржавала потпуне (као Шведска и Швајцарска) или условне неутралности (као Бугарска и Турска).

Ипак у пролеће 1941. британска специјална служба, која је тежила да побољша положај својих трупа у Грчкој,⁶ организовала је државни удар који је увукао Југославију у рат. У исто време влада Уједињеног Краљевства била је потпуно свесна безизлазности стратешке ситуације Југославије и њеног неизбежног брзог и крвавог пораза.⁷ За неколико дана и са минималним губицима Вермахт је окупирао Југославију. У наредне 4 године бруталног грађанског рата више стотина хиљада становника Југославије је страдало

¹ Van Creveld Martin, *Hitler's Strategy 1940–1941, The Balkan Clue*, Cambridge, 1973.

² M. Ristović, *Немачки нови поредак и Југоисточна Европа: 1940/41–1944/45: планови о будућности и пракси*, Београд, 1991, стр. 34; Д. Алексић, *Приврѣда Србије у другом светском рату*, Београд, 2002, стр. 111.

³ К. Типпельскирх, *История Второй мировой войны*, СПб.; 2002, стр. 19–194. Чак и када је касније Југославија морала да се придружи земљама антикоминтерновског пакта обавезе која је она имала да извршава према Немачкој су биле минималне, па чак нису обухватале ни обавезну дозволу Југославије на транзит војника и војне технике. Н. Д. Смирнова, *Балканская политика фашистской Италии. Очерк дипломатической истории (1936–1941)*, Москва, 1969, стр. 241.

⁴ *1941 год./Россия. XX век. Документы*, в 2 книгах, Москва, 1998. Кн. 1, стр. 310–311.

⁵ Г. Ф. Кривошеев (под ред.), *Россия и СССР в войнах XX века. Потери Вооруженных сил. Статистическое исследование*, Москва, 2001.

⁶ D. Stafford, „SOE and British Involvement in the Belgrade Coup d'Etat of March 1941”, *Slavic Review*, Vol. 36, No. 3, 1977. Чињеница да је специјална служба Британије имала одлучујућу улогу у догађајима 27. марта 1941. није спорна ни за совјетске истраживаче. Смирнова, *н. д.* стр. 242.

⁷ У. Черчилл *Вторая мировая война*. Москва, 1991, кн. 2, стр. 76, 84.

од руку својих компатриота, доживело је безбројна мучења, прогон, губитак имовине и огњишта.

Почетком 1941. на подручју Краљевине Југославије је живело око 30 хиљада руских емиграната, који су захваљујући свестраној подршци српске владајуће елите стекли у Југославији значајан ниво права и слобода. У претежно аграрној земљи коју је тешко погодио разоран рат, релативно добро школовани и обучени, руски емигранти су успели да заузму одређене друштвене положаје. Социјална група руских емиграната у Краљевини Југославији била је створена не само њиховим формалним повезивањем на основу избегличког статуса (Југославија је пружила руским емигрантима права и привилегије више него било која друга земља) него и веома јаким неформалним унутрашњим везама. Ове неформалне везе су сигурно укључивале носталгичну љубав према Русији, оданост православљу, опште конзервативне (али не и традиционалистичке) погледе, негативан однос према комунизму и схватање о томе да се екстремни левичарски погледи морају сузбијати насилним методама.⁸ Све ово се у локалним југословенским условима повезивало са лојалним односом према Југославији и владајућој династији Карађорђевића. Лојалност се базирала на пријатељском односу значајног дела српске елите према руским емигрантима. Те кругове су предводили краљ Александар Карађорђевић (1888–1934) и патријарх Варнава Росић (1880–1937) који су се школовали у царској Русији и гајили симпатије према руским избеглицама. Услед тога руска колонија у Југославији, махом формирана од бивших војника антибољшевичке Беле гарде и њихових породица, претворила се у центар десничарске струје у оквиру руске емиграције, која је видно одскакала од либералних емигрантских друштава у Прагу и Паризу.⁹ Ово је било и те како очигледно руским емигрантима који су долазили у Југославију: „На станици Нови Сад – као да је право из гроба васкрсла слика далеке, далеке прошлости: генерал у руској униформи са два Георгија (sic! – ордена на грудима). Овде у Југославији још су многи руски војници сачували своју руску униформу.”¹⁰

Уочи рата југословенска и српска владајућа елита је почела да се поларизује по питању спољнополитичке оријентације према Немачкој, Британији или СССР-у, што је директно утицало на концентрисање у источно (српском) делу земље емигрантске масе. Побољшавање односа са СССР-ом је носило ублажавање антикомунистичких ставова и услед тога

⁸ Упоредити са релативном популарношћу код руских емиграната у Југославији предавања везаних за војне теме, школовања мушке деце у војним (кадетским) установама и читања књига на војну тематику. Значајан део књига из војних наука стално су објављивали (а то по свој прилици значи да су и читали) руски емигранти у Југославији. Ј. См. Качаки., *Руске избеглице у Краљевини СХС/Југославији. Библиографија радова 1920–1944. Покушај реконструкције*, Београд, 2003, стр. 15–16.

⁹ РГВА, ф. 730, оп. 1, д. 173, л. 26.

¹⁰ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд, 2006, стр. 269.

неизбежно погоршавање емигрантског статуса. Побољшавање односа са Немачком и Британијом није утицало на положај емиграната, али је појачавало ризик увлачења Југославије у рат. Југославија више није имала снажне политичке лидере који би могли да обезбеде неутрални статус Краљевине.

После напада Немачке и њених савезника на Југославију, руски емигранти у Југославији су се заклели преко својих вођа председника Делегације за заштиту интереса руских избеглица Василија Николајевића Штрандтмана (1877–1963) и митрополита Анастасија [Грибановског] (1873–1965) на „безграничну оданост Руске емиграције и њену чврсту оданост и у будућности традицијама... предака”.¹¹ Уредништво гласила руске емиграције *Руског гласа* (Руског гласа) је позивало сународнике да се „уздрже од празних прича и да се баве одређеним им послом, а ако буде требало и да изврше свој дуг пред земљом која [нас – А. Т.] је толико... гостољубиво дочекала”.¹² Намерено брутално бомбардовање Београда 6. априла 1941.¹³ су руски емигранти, као и остало становништво Србије осетили као „сурово и бесмислено”.¹⁴ Београдска руска колонија је била једна од најкрупнијих у земљи и зато је у значајној мери била оштећена овим варварским чином. Позвани у војску руски емигранти су се потпуно одазивали, па је 12% руских учесника Априлског рата погинуло у борбама.¹⁵ Ипак већ 17. априла, опкољена са свих страна, Југославија није издржала издаје унутрашњих субверзивних елемената (одређених сепаратистички расположених националних мањина) и предала се. Услед ове националне катастрофе заједно са српским војницима и официрима и 173 руска емигранта која су се борила у Априлском рату су се нашли у немачком логору за ратне заробљенике. Већина ових руских заробљеника (официри, војни техничари, војни инжењери, пилоти и специјалисти за ПВО) се нашла у озлоглашеној тврђави Колдиц између Лајпцига и Дрездена.¹⁶

Стандардни поступак Немаца после окупације европских земаља у Другом светском рату је укључивао више акција, међу којима је било и уређивање живота руских имиграната, уз стварање њихове јединствене организације која би била на потпуном располагању органима реда и безбедности Трећег рајха.¹⁷ Ова насилна реструктуризација је укључивала затварање и укидање свих организација и штампе, након чега би се поново

¹¹ *Русский голос*, 6 априла, 1941 года.

¹² *Русский голос*, 6 априла, 1941 года.

¹³ Н. Белов, *Я был адъютантом Гитлера*, Смоленск, 2003, стр. 332.

¹⁴ Г. Острогорский, *Заметки к Слову о полку Игореве*, Белград, 1941, стр. 5.

¹⁵ Шеншин Алексеј, Садашње стање руске емиграције у Југославији, 23.11.1943, МИП, прилог Пов. бр. 6544/43; Јаковљевић Ранко, *Руси у Србији*, Београд, 2004.

¹⁶ ГАРФ Р6792, оп. 1, д. 515, стр. 1.

¹⁷ *Между Россией и Сталиным. Российская эмиграция и Вторая мировая война*, Москва, 2004.

издавале (селективно и редуцирано) дозволе за њихово обнављање. У Србији је на челу јединствене емигрантске организације био постављен генерал Михаил Федорович Скородумов (1892–1963), активни учесник Првог светског и Грађанског рата, који је започео своју борбу против болшевика још учешћем у неуспелој официрској завери 1917. и настављао је борбу све до евакуације Крима. Скородумов је био један од водећих учесника скупљања и преноса посмртних остатака руских војника погинулих на Балкану у току Првог светског рата, а и иницијатор изградње величанственог споменика руским војницима на Новом гробљу у Београду. У оквиру званичне манифестације посвећене преносу посмртних остатака и њиховом сахрањивању у заједничку гробницу 24. маја 1935. године, Скородумов је имао прилику да се обрати окупљеним емигрантским масама. У том говору је рекао: „Данас сахрањујући ове кости ми сахрањујемо не само кости наших погинулих војника, наше свете кости, него и сахрањујемо и нашу руску глупост”¹⁸ и изнео отворено своје виђење у бесмислености Првог светског рата за Русију и критике на рачун земаља које су извукле највећу корист из рата – Енглеске и Француске. На тај начин је изразио мишљење одређеног дела емиграната који се окупио око њега у савез бивших царских руских официра и осталих војних обвезника који је добио назив „Руска народна милиција” (Русское народное ополчение).¹⁹

После капитулације југословенске војске и окупације Скородумов и његови истомишљеници (пуковник Н. Л. Нејелов, проф др Н. В. Крајински, новинар А. В. Ланин и др.) били су постављени на чело Бироа за заштиту интереса руских емиграната у Србији јединствене организације позване да уједине руске емигранте. Биро је основан 22. маја 1941. наредбом заповедника немачких оружаних снага у Србији. Активност коју је започео Скородумов после 22. јуна 1941. након напада Немачке на СССР изазивала је сумњу и опрез код Немаца жељних да добију богате колоније на Истоку. Биро је организовао бројне припремне курсеве за будуће „администраторе Руске земље”, уследиле су и бројне усмене изјаве Скородумова и његових сарадника о брзом повратку емиграната у Русију, што је пркосило политици Трећег рајха усмереној на атомизацију и слабљење Русије и спречавање повратка у отаџбину протеране елите. Нарочиту забринутост Немаца је изазвала идеја Скородумова да се обнови руска национална војска за ослободилачки поход против болшевика. Ова идеја се појавила већ крајем јула када је Скородумов започео преговоре са сарадником СС-а у Загребу грофом Фон Хајдек-Корвином о евакуацији руских емиграната са подручја

¹⁸ М. Ф. Скородумов, *Шта треба да зна, сваки Словен, а нарочито словенски политичар*, Београд, 1939.

¹⁹ М. Ф. Скородумов *Памятка Русского Народного Ополчения. Идеология, задачи, организация*, Белград, 1935; Г. В. Назимов, „Забутые могильные холмики. Посвящается Генерал-майору Михаилу Федоровичу Скородумову”, *Доброволец*, № 2 (2), 2003.

НДХ. Чак је била формирана група од 200 људи спремних да крену у Београд. У последњи час београдска испостава СД-а је стопирала ову идеју и наредила хапшење Фон Хајдек-Корвина због прекорачења овлаштења.²⁰

У исто време, у пролеће–лето 1941, долази до појаве и јачања прво четничког (ЈВуО), а после и партизанског комунистичког покрета. Последњи су започели устанак у Србији крајем лета, који је веома често представљао нападе не на немачке војнике већ на српске општине и полицијске станице, као и на појединачне идеолошке непријатеље комунистичке идеологије. Као жртве ове чистке „класних непријатеља” је било брутално убијено око триста руских емиграната са породицама, а још већи број њих је доживео различите врсте физичких напада и обрачуна.²¹ Услед овог хаотичног стања долази до самоиницијативног стварања одреда самоодбране, ког су формирали руски емигранти који су имали богато ратно искуство и спремност за узајамну помоћ. Типичан пример ових догађаја су дешавања у западној Србији. „Настањени у Шапцу Козаци, након што су комунисти заклали пет Козака са породицама, прихватили су се оружја и формирали две чете под командом поручника Иконикова, а после су заједно са немачким јединицама одбили нападе комуниста који су их опколили и нападали”.²²

Због оваквих догађаја, уз сагласност начелника штаба немачког заповедника на Југоистоку пуковника Кевиша, М. Ф. Скородумов је 12. септембра 1941. позвао емиграцију да формира Руски корпус, који би требало да буде пребачен „после ликвидације комунизма у Србији... на Источни фронт”.²³ Због претеране активности Скородумова и његових сарадника Немци су их заменили лојалнијим људима: Владимир Владимирович Крејтер (1888–1950) је постао начелник Бироа, а Борис Александрович Штејфон (1881–1945) је добио Руски одбрамбени корпус.²⁴

Иако је већина руске емиграције у Југославије била концентрисана у Србији, и у другим деловима Краљевине Југославије је такође постајало неколико колонија, које је након окупације чекала њихова мука. Сурови

²⁰ ИАБ, ф. BdS, д. Н91. с. 4.

²¹ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, С.-Петербург, 1999; ГАРФ Р6792, оп. 1, д. 327, с. 28–32.

²² Одред под командом Павла Иконикова је имао 124 Козака и постојао је до 12. 10. 1941. ИАБ, ф. BdS, д. I–122; ИАБ, ф. УГБ СП, д. IV 269/25; *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, С.-Петербург, 1999, стр. 45.

²³ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, С.-Петербург, 1999, стр. 45.

²⁴ Иначе код најрадикалнијег дела руске емиграције иманентно је била присутна идеја борбе против локалних комуниста као носилаца те идеологије против које су се борили у току Грађанског рата. Одреди руских емиграната су се борили против комуниста у Шпанији (1936–1939) и у Кини (1924–1940), а били су масовно екстрадирани и из Бугарске услед истих расположења након победе тамошњег земљорадника Стамболијског. А. В. Окороков, *Русские добровольцы. Неизвестные войны XIX–XX веков*, Москва, 2004, стр. 83–161.

покољ православног живља након проглашења НДХ је имао жртве и у редовима руске емиграције (углавном црквеног звања).²⁵ Ипак након немачке интервенције ситуација се стабилизовала и руска емиграција је била подређена, по типичном поступку после немачке окупације, јединственој организацији – Представништву руске емиграције код владе НДХ. Начелник Представништва је био бивши царски конзул у Бечу и Загребу Георгије Фермин, а његов заменик је постао шеф руске колоније у Загребу др Енгелгардт.²⁶ Војним одсеком (регистрација и селекција кандидата за потребе Вермахта и других немачких организација на Истоку) су управљали истакнути учесници Грађанског рата у Русији генерали Даниил Павлович Драценко (1876–194?) и Иван Алексејевич Пољаков (1886–1969).²⁷ Услед активног залагања Посебног представништва део емиграната је био враћен у државну службу, која је давала једини извор прихода руским избегличким породицама. У Хрватској је, што је био куриозитет, био формиран и – Руски национал-социјалистички покрет. Малобројан и екстреман, покрет је имао своју значку, билтен и представништва у руским колонијама у Осијеку, Славонском Броду, Мостару и Сарајеву. Оснивач покрета је био Михаил Александрович Семенов (1894–1965) који је касније учествовао у организацији, а након тога и предводио помоћни полицијски пук „Варјар”.²⁸

Малобројне руске колоније су остале и на другим подручјима окупираних Југославије које се нашла под влашћу Немачке, Италије, Бугарске и Мађарске. Тамо се руска емиграција нашла под управом емигрантских организација у државама агресорима. Руски емигранти у италијанском делу Словеније су били уједињени у Љубљанску колонију и укључени у састав Савеза руских колонија у Италији на чијем челу је стајао кнез Сергеј Георгиев Романовски (1890–1974), војвода од Лихтенберга.²⁹ Неколико руских емиграната (на пример професори Љубљанског универзитета Евгениј Васильевич Спекторски /1875–1951/ и Александар Дмитриевич Билимович /1876–1963/) су безуспешно покушавали да се врате у Русију и да по-

²⁵ Тим осетљивије је питање учешћа бивших свештеника и монаха РПЦ(з) у организацији „Хрватске православне цркве” 1942. (Руси су били 20 од 62 свештеника ове организације, између којих је био и њен поглавар Гермоген /Максимов/). В. Ђурић, *Усташе и Православље*, Београд, 1989; И. В. Горячев, „Хрватская православная церковь в годы Второй мировой войны”, *Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы, 1939–1958 гг.: Дискуссионные аспекты*, М., 2003, стр. 220–231.

²⁶ ГАРФ Р5752, оп. 1, д. 8., с. 3–4.

²⁷ Николай Рутыч, *Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России. Материалы к истории Белого движения*, М., 2002; Валерий Клавинг, *Гражданская война в России: Белые армии. Военно-историческая библиотека*, М., 2003.

²⁸ Policijski elaborat. Ruska emigracija u Jugoslaviji, Bileća, 1953, стр. 655–659.

²⁹ Николай Рутыч, *Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России. Материалы к истории Белого движения*, М., 2002.

могну у њезином препороду о чему су поднели молбе немачком конзулату.³⁰ Слична ситуација је била и у окупираној Македонији, где је било формирано, потчињено Софијском удружењу емиграната, руководство локалне колоније са пуковником Георгијом Евертом и генералом Борисом Ковалевски на челу. Аналогна дешавања су се одвијала и у окупираној Војводини и у Црној Гори под протекторатом Италије.

За време окупације и грађанског рата у Југославији део руских емиграната је учествовао у стварању неколико војних формација које су Немци користили за борбу против партизана. Најкрупнија јединица ове врсте је био Руски одбрамбени корпус. Након сузбијања нереалних скородумовљевих пројеката о победничком повратку у Русију, Немци су одредили за корпус једину функцију – антипартизанску делатност на подручју Србије. Зато је формално независан према прогласу Скородумова, корпус добио немачки назив „руска одбрамбена група” и био је подређен генералном поверенику за привреду у Србији Ф. Нојхаузену.³¹

Крајем 1941. корпус је већ имао око 1.500 људи³² и био је коришћен како за локалне антипартизанске операције тако и за одбрану рудника код Крупња, а касније код Бора и Трепче. Након што су у зиму 1941/42. Немци уз помоћ недићевско–љотићевских СДС и СДК одреда и лојалних им делова четника и одреда Руског корпуса успели да разбију партизанска упоришта у Србији, долази до другог периода у грађанском рату и окупацији на подручју Србије, који је трајао све до доласка на Балкан јединица Црвене армије. У ово време Руски корпус је био појачан руским добровољацима који су били настањени на Балкану: из Бугарске, Хрватске, Румуније и Грчке. У току 1942. „руска одбрамбена група” је била укључена у састав Вермахта и добила званичан назив Руски одбрамбени корпус. У саставу корпуса је било формирано пет пукова, с тим да се први, који се налазио под командом генерала Зборовског, у основи састајао од Козака. Корпус никада није функционисао као јединствена војна формација. Најкрупније функционалне јединице корпуса су били пукови, који су у целини или деловима стајали под командом немачких или бугарских окупационих дивизија као помоћне трупе. Осим повремених локалних маневарских операција, војници корпуса су углавном чували циглене бункере који су бранили мостове и железничку пругу, нарочито у долини реке Ибар, обезбеђивали су руднике и фабрике Бора, Трепче, Мајданпека, Крупња и заједно са јединицама СГС, СДС и

³⁰ Policijski elaborat. Ruska emigracija u Jugoslaviji, Bileća, 1953, стр. 666.

³¹ Д. Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд, 2002, стр. 230–231; М. Obradović, „Dve krajnosti u političkoj delatnosti ruskih izbeglica u Srbiji (1941–1945)”, *Tokovi istorije*, 1–2/1997; Д. Петровић, „Квислиншке формације руских белоемиграната на територији Источне Србије током Другог светског рата”, *Развитак*, 6/1966.

³² *Зборник докумената и података о НОР-у народа Југославије* (даље *Зборник НОР-а*), т. XII, књ. 1, Београд, 1978, стр. 723.

СДК су чували од продора партизана границе Србије дуж Дрине и Дунава. Према мишљењу непосредних учесника догађаја, „корпус је добио врло важан стратегијски задатак обезбеђења најосетљивијих места у привредном механизму окупирани Србије”.³³

У октобру 1944. била је остварена дугогодишња жеља организатора корпуса да се окушају не у борбама са локалним представницима „црвене идеологије” већ са јединицама праве Црвене армије. У то време у саставу корпуса је служило 11.197 људи. Тада су из назива корпуса и званично избрисали одредницу „одбрамбени”, која више није одговарала условима жестоких борби усред којих су се нашли војници корпуса. Тешке губитке корпус је имао како у неуспелим покушајима да се спречи продор партизана и црвеноармејаца у Србију тако и у току повлачења преко планинских предела Босне у Словенију, у којима су његове јединице неколико пута ступале у релативно жестоке и крваве борбе. После изненадне смрти генерала Штејфона,³⁴ командант корпуса је постао козачки пуковник Анатолиј Иванович Рогожин (1893–1972). До завршетка рата главнина корпуса је успела да напусти територију Југославије и предала се Енглезима. У тренутку капитулације у корпусу је остало само 5.584 људи. Укупно, за непуне четири године кроз корпус је прошло 17.090 људи, а општи број ратних губитака (погинули, тешко рањени и нестали) је био око 6.709 људи.³⁵

Још једна релативно крупна руска емигрантска формација у Југославији током Другог светског рата је био батаљон, а касније пук „Варјаг”. Организација овог пука је била резултат рада једне „конкурентне” за Вермахт организације – СС, односно командант полиције СС у Србији групенфирер Август Мајснер, који није био задовољан претежно руским, монархистичким, слободним од расистичких предрасуда, духом Руског корпуса.³⁶ Зато је у службу СС-а био примљен вишепоменути М. А. Семенов који је формално (да се обезбеди његов статус) добио чин хаупштурмфирера СС (капетана) дивизије „Принц Еуген”. Семенов је припремио у касарнама Руског

³³ Policijski elaborat. Ruska emigracija u Jugoslaviji, Bileća, 1953, стр. 679.

³⁴ Постојале су гласине о самоубиству мада и напрасна смрт није могла да буде случајна јер је судбина овог царског талентованог официра Генералног штаба, активног учесника Грађанског рата и доследног монархисте, а касније генерала Вермахта из угледне породице крштених Јевреја г. Харкова била пуна оштрих и контроверзних преокрета који су могли да поткопају његово здравље с обзиром на безизлазну ситуацију у којој се он нашао крајем Другог светског рата. РГВИА, ф. Личные дела офицеров Генерального Штаба, Штейфон Б. А.; С. А. Маньков, „Харьковские цеховые - предки генерала Б. А. Штейфона (1881–1945)”, *Девятые Петербургские генеалогические чтения „Генеалогия городских сословий”*, Санкт-Петербург, 2005; Эдуард ЗУБ, „И такие земляки бывают... Борис Александрович Штейфон”, *Событие*, Харьков, №28/08. 07. – 14. 07. 2004.

³⁵ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–1945 г.г. Исторический очерк и сборник соратников*, Нью-Йорк, 1963, стр.403–405.

³⁶ Ово се види из поверљивог извештаја Мајснера рајхсфиреру СС Х. Химлеру од 23. октобра 1942. *Зборник НОР-а*, т. XII, књ. 2, Београд, 1978, стр. 805–809.

корпуса пешадијску јединицу од око 400–600 људи, која је углавном била формирана од екстремно расположених представника руске емиграције. Семенов се сместио са својим истомишљеницима (Н. Чухнов, Грињев, Остерман и Е. П. Лавров) у „Палас-хотелу” у Београду и у њему је сместио штаб батаљона и регрутску комисију. Батаљон се налазио на буџету Главне управе СС-а, а у оперативном смислу под управом локалног заповедника Вермахта. У међувремену сналажљиви Семенов је већ добио немачко држављанство и постао је „Фон Семенофф”. Пошто добровољаца за полицијску каријеру у служби Трећег рајха није било пуно, Семенов је морао да пусти гласине о томе да се наводно његов батаљон припрема за посебну операцију на Источном фронту – десант код Новоросијска. Након формирања, као што и било планирано, батаљон је добио статус помоћне полицијске јединице и искоришћен за борбу против партизана у Југославији.³⁷ Чете помоћне полиције (ХиПо – Hilfe Polizei) које је формирао Семенов, биле су смештене у Смедереву и Пожаревцу. Посебан коњички ескадрон, који је такође чинила радикално расположена емигрантска омладина, 1943. је био формиран под командом Михајила Шидловског и смештен је прво код Гроцке, па код Беле Цркве; још један емигрантски одред Хипо је био стациониран у Кикинди.³⁸

Средином 1943. Семенов је отпутовао у Немачку, где се бавио непознатим активностима, и вратио се назад тек крајем 1944. године када је СС одлучио да прошири евакуисани из Србије батаљон у посебан пук који је добио назив „Варјаг” „Varanger”. Пошто су ресурси руске емиграције били потпуно исцрпљени, значајну улогу у проширењу јединице су одиграли добровољци из логора совјетских војника заробљеника. Пук „Варјаг” је имао око 2,5 хиљаде војника. Пук је био формиран у Љубљани, која се у то доба (после капитулације Италије 3. 9. 1943.) налазила у зони немачке окупације. На челу пука је био штандартенфирер СС (пуковник) М. А. Семенов, његов заменик је био штурмбанфирер СС (мајор) М. Г. Гринев. Пук „Варјаг” се бавио антипартизанским акцијама у самој Љубљани и околини града.³⁹ Почетком пролећа 1945. Пук је, као и Руски корпус, напустио подручје Југославије и покушао да се спасе у енглеском заробљеништву.⁴⁰

Мањи замах је успела да добије „работа” заговорника козачког и украјинског сепаратизма из састава избеглица из бивше Руске царевине. Мала група козачких сепаратиста није успела да формира бројну организацију и због тога је њихов врхунац било ширење пропагандног материјала у

³⁷ Н. Чухнов, *В смятенные годы*, Нью-Йорк, 1967, стр. 24–25.

³⁸ Policijski elaborat. Ruska emigracija u Jugoslaviji, Bileća, 1953, стр. 706.

³⁹ В. В. Захаров, С. А. Колунгае, „Русская эмиграция в антисоветском, антисталинском движении (1930-е – 1945 гг.)”, *Материалы по истории Русского Освободительного Движения (статьи, документы, воспоминания)*, Вып. 2, Москва, 1998, стр. 106–108, 471–472.

⁴⁰ С. Дробязко, А. Карашук, *Русская освободительная армия*, Москва, 1999, стр. 14.

редовима Козака 1. пука Руског корпуса, што није доносило неког осетног ефекта. Пуно песимизма писмо од 26. 8. 1943. из Београда је написао атаман Козачког националног савеза у Србији Иван Алексејевич Пољаков (1886–1969) руководиоцу Козачког националног покрета инжењеру Василију Гласкову: „Гледајући назад на двогодишњи рад Савеза могу да кажем отворено – све ово је било млађење празне сламе. Наша линија је очигледно неприхватљива, а о националним формацијама нема ни говора. Читав војни поступак се налази у рукама руских легитимиста. Немачке војне власти не узимају нас за озбиљно. Уопште је козачко питање потиснуто у позадину. Издвајање Козака у Руском корпусу је номинално, пуно Козака је остало у руским пуковима... Козаке сматрају врстом војне формације, а не народом”.⁴¹ Истомишљеник Пољакова из Хрватске С. К. Фастунов је био још прецизнији када је написао: „Козачких националиста је... за сад у читавој Хрватској свега четири човека (Полковников, Попов Василиј, В. Куртин и ја)”.⁴²

Украјински борци за „независну државу” су наилазили на више разумевања у Хрватској јер су они успели да убеди политичко вођство НДХ у наводну историјску сличности Хрвата и Украјинаца на основу упоређивања руско-украјинских и српско-хрватских односа.⁴³ Нарочиту активност је предузимао начелник украјинског представништва код владе НДХ В. Војтановски, који је уједно био и представник огранка Организације украјинских националиста,⁴⁴ формације нацистичког типа под вођством Андреја Мелника.⁴⁵ Ускоро након стварања НДХ, средином пролећа 1941, појавило се наређење генерала Аугуста Марића (1885–1946), начелника Заповедништва копнене војске Хрватске, о формирању посебне „украјинске бојне” (батаљона) у саставу Врбаског дивизијског подручја, стационаране у Бихаћу. Инструктор батаљона за пропаганду је био истакнути активиста ОУН инжењер Владимир Панков.⁴⁶ Старији официри су били Хрвати, а значајан део обичних војника је био регрутован из редова локалних Украјинаца и Русина који су се населили на Балкану још у доба постојања Аустријске царевине. Већ крајем 1941. батаљон је имао толико озбиљне губитке услед антипартизантских операција да је „људство изгубило морални и ратни дух” па је батаљон био реорганизован, био је попуњен

⁴¹ ГАРФ Р5752, оп. 1, д. 9, с. 24.

⁴² ГАРФ Р5752, оп. 1, д. 8, с. 4.

⁴³ У исто време и српски националисти су опажали паралеле у заједничкој судбини Руса и Срба који су патили од „немачког неповерења”. Д. Љотић, Меморандум Немцима (01. 1944), *Сабрана дела*, књ. IX, Београд, 2003.

⁴⁴ С. Мацях „Украјинци в Хорватии”, *Організація українських націоналістів: 1929–1954*, [б. м.], 1955, стр. 399.

⁴⁵ А. Р. Андреев, С. А. Шумов, *Бандеровщина*, Москва, 2005.

⁴⁶ С. Мацях „Украјинци в Хорватии”, *Організація українських націоналістів: 1929–1954*, [б. м.], 1955, стр. 401–402.

хрватским војницима и претворио се у обичну јединицу хрватског домобранства.⁴⁷

Мора да се дода да је одређени део руских емиграната служио директно у јединицама марионетских режима насталих након окупације Југославије. Више од 50 бивших официра Краљевине Југославије (махом ожењених Хрватицама) је наставило своју службу у саставу домобранства НДХ.⁴⁸ За разлику од Хрватске, у Србији руских емиграната у војној (као и у цивилној) служби није било. Разлог томе је било наређење премијера Србије генерала Милана Недића, потписано у мају 1942, о отпуштању из државне службе свих Руса, без обзира на то да ли су добили југословенско држављанство или нису. Овај корак је био последица жеље да се радна места сачувају за велики број српских избеглица, које су стизале у Србију буквално са свих страна. Редак изузетак (због масовних отпуштања руских емиграната) био је Николај Дмитријевич Губарев (1905–1949). Губарев је дошао у Србију као дете, рано је остао без родитеља, али ипак је успео да стекне одређени друштвени статус и од 1928. је почео да ради у полицији, 1941. прешао је у Специјалну полицију, где се бавио борбом са „побуњеницима” и чак је неко време био на челу читавог одсека за борбу против комуниста.⁴⁹

Привлачи пажњу релативно велики одазив руске емиграције за војне формације настале за време окупације и грађанског рата у Југославији. У овом контексту је битно да упоредимо број „балканских” руских емиграната (Југославија – око 30 хиљада и Бугарска – више од 15 хиљада) који су углавном и формирали Руски корпус, и број других великих руских емигрантских колонија које нису имале толико масовног организованог учешћа у догађајима 1939–1945: према подацима Нансеновског комитета за подршку избеглицама, у Француској је живело око 100 хиљада, у Пољској – 80 хиљада, у Немачкој – 40 хиљада, у Чехословачкој – око 9 хиљада и у Белгији око 8 хиљада људи.⁵⁰ Од њих је на страни савезника највећи број емиграната учествовао у Француској – око три хиљаде и то због обавезне мобилизације, а не добровољног пријављивања као што је то био случај са јединицама руских емиграната на Балкану. У овом контексту меродавна је оцена начелника Генералног штаба копнених снага Немачке Франца Галдера који је сматрао да „полазећи од постојећег искуства... један милион цивилних становника може да формира око две дивизије”,⁵¹ односно може

⁴⁷ Policijski elaborat. Ruska emigracija u Jugoslaviji, Bileća, 1953, стр. 710.

⁴⁸ Policijski elaborat. Ruska emigracija u Jugoslaviji, Bileća, 1953, стр. 715.

⁴⁹ ИАБ, Суђење сарадницима окупатора (Бећаревића Божицара, Вујковића Светозара и Губарев Николе), XXXVII/73.

⁵⁰ *Между Россией и Сталиным. Российская эмиграция и Вторая мировая война*, Москва, 2004, стр. 7.

⁵¹ Ф. Галдер *Военный дневник*, Том 3, В двух книгах, Книга первая (22. 6. 1941 – 30. 9. 1941), М.: Воениздат, 1971, стр. 256.

дати отприлике око 3–4% од укупног становништва, полазећи од тога да је пешадијска дивизија Вермахта имала 17.734 војника и официра.⁵² Овај средњи проценат нормалне мобилизационе активности је био увелико премашен ако се упореди број Руса на Балкану и број добровољаца у Руском корпусу и помоћним полицијским формацијама, чак ако узмемо у обзир и специфични демографски и социјални пресек емиграције.

Покушаћемо да реконструирамо мотивацију ове ванредне мобилизационе активности. Пре свега падају у очи материјални разлози. Након масовних отпуштања, емигранти су морали да потраже излаз који је могао да њима и њиховим породицама обезбеди егзистенцију. У овим околностима служба у редовима Руског корпуса је била релативно привлачна. Према подацима из 1942. редови и водници су добијали од 60 (90) до 75 (105), подофицири од 105 (145) до 145 (210), официри од 210 (270) до 340 (430), старији (од капетана до пуковника) официри од 400 (520) до 800 (620) РМ месечно, с тим да су они који су имали породицу на издржавању добијали додатак (у заградама је пуна исплата са породичним додатком).⁵³ С обзиром на вештачки високи девизни однос (1 РМ = 20 српских динара)⁵⁴ овај ниво плата је био значајан.⁵⁵ Занимљиво је са овим упоредити чињеницу да су војници у источним легијама и руским и украјинским добровољачким батаљонима у служби Трећег рајха (око 1.200.000 држављана СССР-а) добијали 30–42 РМ (54 РМ лица са породицом).⁵⁶ Чак и више него у Руском корпусу, била су примања у „Варјагу” и јединицама помоћне полиције, што је привлачило у њихове редове поједине војнике и нареднике из Руског корпуса.⁵⁷

С друге стране, не смемо да заборавимо да је 1941. прошло већ две деценије од завршетка Грађанског рата и најамништво као начин егзистенције више није био толико привлачно као у времена пуковника Миклашевског.⁵⁸ Иако је већина руских емиграната која је дошла у Краље-

⁵² Б. Мюллер-Гиллебранд, *Сухопутная армия Германии. 1933–1945 гг.*, Москва, 2002, стр. 86.

⁵³ ГАРФ Р6792, оп. 2, д. 68, с. 4. с. 97.

⁵⁴ ГАРФ Р7439, оп. 1, д. 10, с. 133.

⁵⁵ На пример у Београду је могла да се изнајми соба за 275 динара месечно, 300 динара месечно је било доста за умерену исхрану једног човека (јаја, маст, проја, брашно, пасуљ, кафа, вино). (ГАРФ Р7439, оп. 1, д. 4., стр. 552–572). Ипак исплате немачким војницима са којима су касније формално изједначили Руски корпус биле су још веће (<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Soldat/Besoldung.htm>)

⁵⁶ С тим да у је окупираном делу СССР-а 1РМ = 125 совјетских рубаља. С. И. Дробязко, *Под знаменами врага*, Москва, 2005, стр. 182–183.

⁵⁷ *Русский корпус на Балканах и во время II Великой войны 1941–1945. Воспоминания соратников и документы, Сборник второй*, С.-Петербург, 1999, стр. 128–129.

⁵⁸ На Божић 1924. 200 руских војника и официра под командом пуковника Миклашевског према инструкцијама југословенске владе и о трошку албанске опозиције је ушло у Тирану, збацило је тамо прокомунистичку владу Фана Нолија и поставио новог владара – Ахмеда Зогу. М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд, 2006, стр. 56–58; А. В. Окороков, *Русские добровольцы. Известные войны XIX–XX веков*, Москва, 2004, стр. 83–89.

вину СХС учествовала у Првом светском и/или Грађанском рату (62%), професионалних војника у њиховим редовима је било релативно мало (28,6%)⁵⁹ јер главнина руске професионалне војске је погинула у овим борбама 1914–1918.⁶⁰ Средња и млађа генерација емиграната су биле потпуно интегрисане у миран живот, то је чак и у случају отпуштања било једноставније реемигрирати у Немачку која је имала више слободних места услед масовне мобилизације и радо је запошљавала руске емигранте.⁶¹ Војна служба за време глобалног рата, активне антипартизантске операције у тешким планинским условима против бројног, идеолошки мотивисаног и одлучног непријатеља, нису могле да буду само начин зарађивања пара. Они који су хтели да се обезбеде материјално без посебног ризика нису се задржавали у корпусу, чак иако су случајно долазили у њега. Ова врста „војних бегунаца” је изазивала изузетно негативне емоције код „патриотског” дела руске емиграције. Сличну ситуацију је навео у својим успоменама Анатолиј Максимов, који се брзо разочарао након доласка у корпус па га је ускоро напустио и отишао да ради у безбеднијој атмосфери у Немачкој и окупираној Француској. Када је сазнала о његовим плановима, петнаестогодишња девојка из београдске руске емигрантске породице пријатеља Максимова, код којих је он био у гостима, била је толико љута да је прво импулсивно припретила, на запрепаштење својих рођака да ће да зове Гестапо, а када се мало смирила само је избацила „кукавицу” из стана без обзира на пристојност и полицијски час.⁶²

Осим материјалних разлога без сумње су морали да постоје и други мотиви који су утицали на одлуку руских емиграната да након двадесет година безбедног живота опет ставе пушку на раме. Учесници ових антипартизантских формација у својим успоменама су издвајали неколико нематеријалних мотива. Као иницијални разлог су наводили покушај заштите од партизанског и комунистичког терора. Мора да се призна да је било више случајева убиства руских емиграната и њихових породица, а још више, физичких и вербалних напада од стране лево оријентисаног дела становништва, због чега је живот емигрантских породица нарочито у

⁵⁹ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд, 2006, стр. 183.

⁶⁰ Око 2.300.000 официра и војника изгубила је Русија у Првом светском рату, с тим да је почетком рата у Царској руској армији и морнарици било око 1.423.000 официра и војника. *Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование*, Москва, 2001, стр. 91–109.

⁶¹ Руски емигранти који су одлазили у окупирану западну Европу нису имали проблема са адаптацијом. (М. Васильчикова, *Берлинский дневник, 1940–1945*, Москва, 1994; ИАБ, ф. BDS, д. G-703). Ово је био резултат доследне немачке политике ка максималном коришћењу радних ресурса окупираних земаља и сателита: М. Ristović, *Nemački novi poređak i Jugoistočna Evropa: 1940/41–1944/45: planovi o budućnosti i praksi*, Beograd, 1991, стр. 248; Д. Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд, 2002, стр. 313.

⁶² Краткая биография Анатолия Максимова для журнала „Фокс”, Часть третья, <http://fox.ivlim.ru>.

унутрашњости постао некомфоран па чак и опасан.⁶³ Ипак најбитнији мотив који је стално био присутан у животу руске емиграције је била жеља да се врате у свој завичај и то не као јадници који су признали своју кривицу, већ као победници „на коњу”. Зато су се догађаји 1941–1945. у колективној свести емиграната осликавали као наставак незавршеног Грађанског рата у Русији против бољшевика. Успомене о крвавим и трауматичним догађајима бољшевичке револуције и свеопшта мржња према „монструмима црвеног Кремља” био је битан (а можда чак и најбитнији) кохерентни фактор битисања руске емиграције као целовите друштвене групе. Колико је јак био утицај овог фактора на поједине припаднике старије и средње генерације види се из писма које је написао, очајно жељан повратка у отаџбину и освете, учесник Грађанског рата и организатор јединица „руских командоса” генерал Андреј Григорјевич Шкуро. Писмо је било упућено у лето 1941. на адресу поглавара украјинских емиграната у Загребу, који су у то доба једини имали могућност да шаљу своје симпатизере на Источни фронт. У овом писму, које је њему рођеном у руском Екатеринодару неко превео на украјински језик, Шкуро је писао о својој жељи да се врати у домовину и помогне јој у ослобођењу од комунизма.⁶⁴ После формирања Руског корпуса, а затим и доласка на Балкан 15. козачке дивизије, жељан оружаних борби против „црвених”, генерал више није имао потребе за контактима са борцима за „украјинску независност” и није више писао заступницима ОУН-а.

Партизани су се у овим условима доживљавали као носиоци непријатељске идеологије, а сам Руски корпус се сматрао колевком официрског кадра за потребе будуће „ослободилачке војске”.⁶⁵ Зато први борци Руског корпуса у септембру 1941. нису били незапослени и неквалификовани радници без сталних извора финансирања (што је типично за редове и нареднике најамне војске) већ школска омладина која је добровољно похађала војне течајеве још пре рата. У оквиру ових течајева гимназијалци и студенти су се већ пар година пре почетка рата ујединили у тзв. „чету за премобилизациону припрему омладине” коју је формирао уз IV одсек РОВС⁶⁶ пуковник Михаил Тимофејевич Гордејев-Зарецки. Официри и подофицири у чети су били млади (махом школовани и запослени) руски емигранти који су завршили трогодишње војно-школске течајеве РОВС-а

⁶³ ИАБ, ф. ВdS, д. В-922, Ј-408.

⁶⁴ О. Кучерук, „Бажаю ще раз послужити мојој батькивщині...” (генерал Андрій Шкуро і Організація Українських Націоналістів), *Військово-історичний альманах*, №3, 2001.

⁶⁵ *Русский корпус на Балканах и во время II Великой войны 1941–1945 г.г. Исторический очерк и сборник воспоминаний соратников*, Нью-Йорк, 1963, стр. 21, 90.

⁶⁶ Руски општевојнички савез (РОВС) – јединствени наследник белогардејских јединица после евакуације и присилне демилитаризације, имао је своје филијале у свим земљама руског расејања.

које је такође организовао у Србији Гордејев-Зарецки.⁶⁷ Чак и каснију борбу с партизанима борци Руског корпуса су посматрали и анализирали у глобалном аспекту. Као пример можемо да наведемо радове официра Корпуса Евгенија Едуардовича Меснера (1891–1974) написане после 1945, који посматрају стратегију и тактику антипартизанских операција и привлаче пажњу чак и данас.⁶⁸

Ангажованост руске емиграције у антикомунистичким акцијама се види и на примеру активног учешћа појединаца у пропаганди током грађанског рата и окупације у Југославији.

Учешће у визуелној борби против комунистичке идеологије су имали руски графичари, реномирани актери „златног века југословенског стрипа”, који су дали велики допринос развоју ове гране стваралаштва у међуратној Југославији. Најпознатији од њих вероватно је био један од оснивача српског стрипа талентовани цртач Јуриј Павлович Лобачов (1909–2002) популаран у Србији под псеудонимом „Ђорђе Стрип”. Активно је учествовао и антикомунистичкој пропаганди и други, нипошто не мање плодан аутор – Константин Константинович Кузњецов (1895–1980), који је цртао карикатуре у недићевским хумористичким новинама *Бодљикаво пресе*, *Мали забавник*; нацртао је плакате: „Прича без речи”, „Лаж са истока” и др., као и дизајнирао пропагандне брошуре за немачку издавачку кућу „Југо-исток”. Типичан је његов популарни стрип 1943/1944. *Прича о несрећном краљу*. У њему су у форми алегорије описани: Стари краљ (Краљ Александра Карађорђевић), Млади краљ (Краљ Петар II Карађорђевић), Племић злогног владара (Винстон Черчил), Разбојник (Јосип Броз Тито) и Северни крволочни владар (Јосиф Висарионович Стаљин). За време рата је радио и Всеволод Константинович Гулевич (1903–1964) који је у то време створио низ убедљивих „национално-идеалних” јунака немачког епа („Нибелунзи”) и српског средњег века („Мач судбине”).⁶⁹ Осим њих и низ мање познатих руских емигрантских сликара је сарађивало са немачким „Југоистоком”, одељењем за пропаганду у влади генерала Недића и штампом која је у то доба објављивана у Србији. Нажалост, руски емигранти

⁶⁷ *Русский корпус на Балканах и во время II Великой войны 1941–1945 г.г. Исторический очерк и сборник воспоминаний соратников*, Њу-Йорк, 1963, стр. 52; *Русский корпус на Балканах и во время II Великой войны 1941–1945. Воспоминания соратников и документы*, Сборник второй, С.-Петербург, 1999, стр. 56, 79.

⁶⁸ Е. Месснер, *Хочешь мира, победи мятежвойну!*, Москва, 2005. Занимљиво је да је ова књига, идеолошки слична *Теорији партизана* Карла Шмидта и написана са освртом на искуство антипартизанских операција Руског корпуса, била објављена у едицији „Руски војни зборник” издавачке куће Војног универзитета Министарства одбране РФ и уз подршку Федералног (државног) програма за издаваштво РФ.

⁶⁹ Z. Zupan, „Ruski emigranti u srpskom stripu”, *Književna reč*, 1998, №27 (503); Z. Zupan, „Konstantin Kuznjecov”, *Putevi*, 6 (35), 1990; S. Draginčić, Z. Zupan, *Istorija jugoslovenskog stripa*, Novi Sad, 1986; Policijski elaborat. Ruska emigracija u Jugoslaviji, Bileća, 1953. стр.796.

су одиграли одређену улогу и у дизајнирању срамне „изложбе” коју је организовала у јесен 1941. београдска општина.⁷⁰

Поједини руски емигранти су додавали таласу антикомунистичке пропаганде свој публицистички и новинарски допринос. На пример поменути Евгениј Меснер, који је имао темељито војно образовање (Михајловско артиљеријска школа и Академија Генералног штаба), радио је као војни коментатор у српским (*Време*, *Општинске новине*) и руским емигрантским новинама (*Сегодня / Данас*) и пре рата. За време рата он није само постао официр Руског корпуса већ је и неко време уређивао новине *Обнова* и активно сарађивао у *Новом Времену* у коме је пуно писао о ратним дешавањима ван Србије.⁷¹

Емигранти који су радили у просвети су наступали са антикомунистичким предавањима у градовима у унутрашњости Србије. На пример Федор Федорович Балабанов (1897–1972), свршени теолог београдског Богословског факултета који је радио пре рата као наставник веронауке, психологије, црквенословенског језика, патрологије и филозофије у богословијама у Призрену и Сремским Карловцима.⁷² Након 22. јуна 1941. он се обратио немачким властима са молбом да га упуте у домовину да држи тамо предавања „против комунизма и атеизма”. Ипак Балабанова нису упутили у Русију већ у Банат, где је путовао и држао антикомунистичка предавања о црвеном терору колективизације, колхозима, репресијама и друштвеној деградацији као последици комунизма. Балабанов се толико активно прихватио овог посла да је чак разрадио општи план и методичке препоруке за антикомунистичку агитацију, који је и предао београдском одељењу СД.⁷³ Са сличним предавањима, руски емигранти су наступали и на подручју уже Србије. На пример у околини Ваљева пропагандна предавања су одржали наставник историје Ваљевске гимназије др Ростислав Владимирович Плетњев (1903–1985)⁷⁴ и наставник музичког васпитања исте гимназије Василиј Иванович Аљтов,⁷⁵ богослов по струци, с тим да су им друштво на предавањима правиле „звезде” српске десничарске идеологије истакнути збораши Михајло Олчан и Боривоје Карапанцић.

⁷⁰ Н. Јовановић, *Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941”, НОР и револуција у Србији 1941–1945*, Београд, 1972; М. Кресо, *Нјемачка окупациона управа у Београду, 1941–1944*, Београд, 1979; К. Николић, *Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944*, Београд, 2000; АВИИ, собр. Командант Србије, ф. Пропагандно одељење Југоисток.

⁷¹ АВИИ, собр. Недићевска архива, к. 88, п. 14, д. 7, с. 2.

⁷² В. И. Косик, *Русская Церковь в Югославии (20–40-е гг. XX века)*, Москва, 2000, стр. 230.

⁷³ ИАБ, ф. BDS, д.В-361, с.5 д. В-336, с. 4–14.

⁷⁴ АВИИ, собр. Недићевска архива, к. 30, п. 5, д. 1, с. 32, 78.

⁷⁵ АВИИ, собр. Недићевска архива, к. 30, п. 5, д. 1, с. 34, 77.

Најзад још једна мање фасцинантна, али сигурно нипошто не мање делотворна страна антикомунистичке активности руске емиграције у Србији за време рата су били неформални контакти појединаца са српском околином. Значајни део овог утицаја се сигурно односи на раније доба и зато се налази ван граница наше теме. Ипак морамо да констатујемо да су традиционално блиски односи између царске Русије и Србије утицали на ширење идеје о опасности од комунизма као насилне, атеистичке, антинационалне и антииндивидуалистичке идеологије међу великим бројем припадника српске елите, Најочитији пример ових контаката су били односи између руских емиграната и ултрадесног покрета „Збор”.⁷⁶ Трагови ових контаката остали су не само у позитивним описима руских и српских учесника догађаја једних о другима,⁷⁷ већ и у музичком наслеђу „Збора” и његовог војног крила – СДК. Корачнице СДК својим мелосом сведоче о значајном утицају руске војничке песме, што иначе није типично за традиционалну српску војничку песму, у основи које је углавном балкански и делимично аустријски мелос. Једна од најпопуларнијих песама српских добровољаца „На сунцу оружје нам блиста...” је набољи пример ове појаве. Не само музика већ и речи песме су резултат слободне обраде популарне руске војничке песме „Оружьем на солнце сверкаја...”, коју је почетком двадесетог века написао Владимиром Александрович Сабинин (1888–1930), аутор многих руских романа па и најпознатијег аранжмана „Гори, гори, моја звезда...”.⁷⁸

Ниво интегрисаности руских емиграната у антикомунистичку борбу у доба грађанског рата у Србији и Југославији је постао још осетљивији у завршном раздобљу рата од јесени 1944. до пролећа 1945. У то доба очајни савезници, тетурајући над понором пораза Немачке, проналазили су најразличитије идеје о могућности да избегну пораз. У овим одлучујућим тренуцима је вишеструко порастао интензитет контаката између српских и словеначких антикомунистичких формација, с једне, и руских власоваца, с друге стране. Генерални правац повлачења у Словенију је ујединио словенско домобранство Лава Рупника, СДК и део четничких војвода (Момчила

⁷⁶ ИАБ, ф. BDS, д.В-361, с. 5.

⁷⁷ Постојали су чврсти контакти Д. Љотића са представницима власовског покрета, који су се налазили у вези са идејом о стварању на северу Југославије антикомунистичке словенске државе. Я. А. Трушнович, Русские в Югославии и Германии, 1941–1945, // «Новый Часовой», 1994, №2; Русский корпус на Балканах и во время II Великой войны 1941–1945 г.г. Исторический очерк и сборник воспоминаний соратников, Нью-Йорк, 1963, стр.19, 358; Д. Љотић, Мемоар упућен Војном заповеднику у Србији (01.1943), Сабрана дела, књ. VIII; Меморандум Немцима (01. 1944), Писмо грофу Грабеу (29. 01. 1945), Депеше Паблу Ђуришићу, Момчилу Ђуићу, Дражи Михајловићу (01–04. 1945), књ. IX, Београд, 2003; протопресвитер Георгий, (Граббе) *Архиерейский Синод во II Мировую войну. Лекция (по магнитофонной записи)*, Нью-Йорк, 1978.

⁷⁸ *Тврђава*, Збирка добровољачке лирике. Друго допуњено издање, Минхен, 1977; Б. Савченко, *Кумиры российской эстрады*, М., 1998; *Антология военной песни*, /Сост. и автор предисл. В. Калугин, М.: Эксмо, 2006.

Ђујића и др.) које су активно покушавале да ступе у контакт са јединицама генерала Власова у авантуристичкој идеји формирања на северу Југославије антикомунистичке словенске државе (попут касније подељене Немачке и Кореје). Иако су ови покушаји остали без неких значајнијих последица сама чињеница њиховог постојања је индикативна по питању руског ангажовања у грађанском рату у Југославији.

Ово учешће руских емиграната у дешавањима у грађанском рату у Југославији је донекле било последица примарног процеса делимичне асимилације руских избеглица. Најочитији пример ових процеса су били мешани бракови руских избеглица са Југословенкама, као и уопште формирање и јачање неформалних личних односа између емиграната и локалног становништва. Тако долази до стварања на први поглед неприметних, код емиграната новостечених особина: осећај лојалности према „другој домовини”, жеља да се она заштити од, према њиховим схватањима, „кобне комунистичке идеологије”, саосећање са локалним становништвом (прецизније оним делом који је делио њихове политичке погледе) и најзад, скривеног или отвореног, непријатељства према партизанима и њиховим симпатизерима који су веровали у „баћушку Стаљина”. У таквим околностима један по један емигрант долазили до схватања чињенице да је служба у корпусу „пуна опасности и напора... да се извршава не зна се ни зашто, ни због чега ни за кога”; да су емигранти који су се прихватили оружја „упали у понор, мада су и имали добре намере и жеље...”, и због тога нису могли ништа друго него „да чекају развој ситуације и да се надају на бољи исход”.⁷⁹ Што су се окрутније и егоистичније понашали Немци у освојеним покрајинама СССР-а то више емиграната је схватало да Немци искоришћавају емиграцију и југословенске и српске унутрашње конфликте да поопштре грађански рат и да се ослаби притисак на окупациони апарат. Након 20 година далеко родне груди, руске избеглице су пустиле снажне корене на далеком Балкану. Иако је већина емиграната неговала идеју одржавања свог руског (у то доба већ непостојећег) држављанства, без обзира на то значајан део њих (млађа и донекле средња генерација) је упијао локалну атмосферу и претварао се у посебне „балканске Русе” што их је чинило (без обзира на то који пасош су имали код куће) у интегралним делом локалног друштва и одвајало од вршњака у њиховој историјској домовини. Све ово је чинило још драматичнијом улогу руских емиграната у грађанском рату у Србији и још трагичнијом њихову будућност након њега, тј. у последњим тренуцима боравка на Балкану. Тако је после победе

⁷⁹ Ове речи пуне туге и разочарања је писао 5. 1. 1942. активни официр (завршио је Николајевску коњаничку школу), учесник Грађанског рата, а у емиграцији секретар у Министарству здравља Краљевине Југославије четрдесетогодишњак Павел Овчиников својој драгој супрузи Лепосави Пешић, која је живела склонивши се код својих родитеља у Панчеву. ИАБ, ф. BDS, д.А-188.

комуниста морао да се деси „масовни и дефинитивни одлазак са Балкана или потпуна асимилација”⁸⁰ јер је уследило потпуно гашење свих руских институција и школских организација у Југославији након Другог светског рата.

Summary

Political Activity of Russian Emigration in Yugoslavia 1941–1945

Key words: *the Second World War, Russian emigration, propaganda, collaboration, Russian defence corps, „Warranger” regiment.*

As many as 12% of Russian participants in the April War was killed in action and 173 Russian émigrés, active and reserve officers of the Royal Yugoslav Army, ended up in POW camps and refused to collaborate with the Germans.

The Germans set up the Bureau for Protection of Interests of Russian Emigrants in occupied Serbia which controlled lives of Russian refugees. As paragon of anticommunist idea, the Russian émigrés found themselves in a difficult situation after the German attack on the USSR and the beginning of the partisan war. Using the spontaneous resistance of the emigrants to the partisan oppression in Serbia, the Germans set up the Russian Protection Corps, the Regiment „Warranger” and several smaller police units for fighting the partisans.

Russian comic drawers, journalists and educators also played a role in the visual fight against the communist ideology and British influence. Personal ties through which the emigrants spread their political views also cannot be neglected.

The Russian anti-communism, as a phenomenon of WWII, was strongly connected with the Yugoslav anticommunist movements at the end of the war (from fall 1944 to spring 1945). This participation of the Russian émigrés in the civil war in Yugoslavia was partly a consequence of the primary process of partial assimilation of the Russian refugees.

⁸⁰ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, Београд, 2006, стр. 13.